

Μακεδονικά

Τόμ. 39, Αρ. 1 (2010)

39

Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.720](https://doi.org/10.12681/makedonika.720)

Copyright © 2015, Αθ. Ε. Καραθανάσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (2010). Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων. *Μακεδονικά*, 39(1), 274-283.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.720>

για την καλύτερη γνώση της ταραγμένης δεκαετίας 1870-1880, όπου δύο κομπολόις του τότε αλύτρωτου Έλληνισμού, το Δεμιρδέςι στην Προύσα και η Προσοτσάνη στην Δράμα, έδιδαν τους δικούς τους αγώνες. Η ιστορία δικαίωσε μόνον την Προσοτσάνη.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων, εκδ. KEMO 2, εκδ. οίκος Βιβλιό-ραμα, Αθήνα 2009, σελ. 370.

Ο συγγραφέας είναι βαλκανιολόγος καθηγητής ανθρωπογεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Münster και συγγραφέας πολλών μελετών με θέματα αφορώντα τα Βαλκάνια. Το προκείμενο έργο για την ταυτότητα των Βλάχων εκδόθηκε από το Κέντρο Έρευνών Μειονοτικών Ομάδων (Αθήνα) και εκ πρώτης όψεως προκαλεί εντύπωση και προβληματισμό γιατί ο κ. T. Kahl προτίμησε να εκδώσει το ενδιαφέρον, κατά τα άλλα, αυτό το βιβλίο του στο έν λόγω Κέντρο. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες ασφαλώς και δεν έχουν καμία σχέση με μειονότητα, ούτε ποτέ δέχθηκαν να τους επιβληθεί από άλλους αυτός ο προσδιορισμός. Ούτε, βεβαίως, και την δέχονται. Από όσα γράφει στο βιβλίο του ο κ. Kahl δίδει την εντύπωση, τουλάχιστον στον υπογραφόμενο, ότι ούτε ο ίδιος δέχεται να αποτελούν οι βλαχόφωνοι Έλληνες μειονότητα. Μαχητή, επί του προκειμένου, ή άποψη του ότι οι βλαχόφωνοι Έλληνες έχουν ταυτισθεί για λόγους γεωγραφικούς και πολιτισμικούς με τον υπόλοιπο Έλληνισμό, χωρίς να προσδιορίζει τον χρόνο τατίσεώς τους. Το πρόβλημα θα μπορούσε να το λύσει ο κ. Kahl, αν ανέτρεχε στον Ιωάννη Λυδό, στα χρόνια του Ίουστινιανού, που διεπίστωσε την λατινοφωνία πολλών Ελλήνων, ιδίως των δημοσίων υπαλλήλων – *καίπερ Έλληνας εκ του πλείονος όντας, τη των Ιταλών φθέγγεσθαι φωνή και μάλιστα τους δημοσιεύοντας* (Ιωάννης Λυδός, *Περί άρχων της Ρωμαίων πολιτείας*, βιβλ. ΙΙΙ, 68). Αυτό σημαίνει ότι πολλοί Έλληνες, ιδίως της υπαίθρου, είχαν άπωλέσει την γλώσσα τους, και μιλούσαν λατινικά ή ήσαν δίγλωσσοι. Και φυσικά αυτοί οι Έλληνες, απομονωμένοι ιδίως σε όρεινους όγκους, από όπου περνούσαν τα ρωμαϊκά στρατεύματα, δεν εξαφανίστηκαν, αλλά συνέχισαν να ζουν ως τις ημέρες μας και είναι οι βλαχόφωνοι (λατινόφωνοι) Έλληνες. Αυτό συνέβη, αιώνες αργότερα, στην Μ. Ασία, μετά την όθωμανική κατάκτηση βυζαντινών περιοχών, όπου Ρωμηοί, από τις ιστορικές συγκυρίες, απέβαλαν την γλώσσα τους και μιλούσαν την τουρκική ή ήσαν δίγλωσσοι. Είναι οι Καραμανλήδες -Καπαδόκες.

Ο αείμνητος καθηγητής Απόστολος Βακαλόπουλος έγραψε ότι στον εκλατισμό και στην διαμόρφωση των βλαχόφωνων Ελλήνων των βορείων ελληνικών περιοχών συνέβαλε και η κάθοδος λατινόγλωσσων πληθυσμών κατά τον 7ο μ.Χ. αϊ. με τις επιδρομές Σλάβων από τις παραδουνάβιες χώρες και οι έπιμεξίες γηγενών με τους ξένους λατινόφωνους, αλλά και με μετακινήσεις άλλων λατινόφωνων Ελλήνων προς τις έν λόγω βόρειες ελληνικές περιοχές. Στα Acta του Αγίου Δημητρίου σημειώνεται αυτή η κάθοδος των ξένων, *αποφύγων* κατά το σχετικό κείμενο, από τα μέρη της Πανονίας, της Δακίας και της Δαρδανίας (Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, τ. Α΄, *Αρχές και διαμόρφωσή του*, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 37). Αυτά από τον Νέστορα της Ιστορίας του Ν. Έλληνισμού.

Για την καταγωγή των Βλάχων, εν γένει, ο κ. Kahle δεν πρόσεξε, εκτός αν σκο-

πίμως τὸν ἀποσιωπεί, τὸν Ἑλληνα ἱστορικὸ Κωνσταντῖνο Κούμα (1777-1836), μᾶλλον Ἑλληνοβλάχο τὴν καταγωγή, κοσμογυρισμένο καὶ μὲ πολύχρονη παρουσία στὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ὅπου πολλὰ μέλη τῆς ἴσης Ἑλληνοβλαχίας, καὶ ὁ ὁποῖος Κούμας ἔγραψε ὅτι ἡ λατινοφωνία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας προήλθε ἀπὸ τὴν πολύχρονη ἐπιμειξία τους μὲ Ρωμαίους στρατιῶτες, ἑπαρχοὺς καὶ ἄρχοντας, ὅποτε οἱ Ἑλληνες ἔμαθον τὴν γλῶτταν τῶν νικητῶν των καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴν ἰδικήν των ... Οἱ δὲ κάτοικοι χωριῶν καὶ κοιλάδων ἀνέμειξαν τὰς ἐγχωρίους γλώσσας των μὲ τὴν Ρωμαϊκὴν, καὶ οὕτω κατεσκευασαν ἀνάμεικτόν τι παραμόρφωμα διαλέκτου, σωζόμενον ἔτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θετταλίας καὶ Ἑλλάδος (Κ. Κούμα, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. 12, Βιέννη 1832, σσ. 520-521). Καὶ ἕνας, σχεδὸν σύγχρονός μας, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Κεραμοπούλου, στὸ πολύτιμο ἔργο του *Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, Ἀθήναι 1939, γράφει ὅτι οἱ Ἑλληνοβλάχοι εἶναι ἐκλατινισμένοι (γλωσσικῶς), οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας στὶς ρωμαϊκὲς λεγεῶνες, τὸ 168 μ. Χ. καὶ καθ' ὅλη τὴν Ρωμαιοκρατία ἐπὶ ἑπτὰ αἰῶνες ὑπηρετώντας τοὺς Ρωμαίους ὡς πανδοχεῖς, ἐπισκευαστὲς ἀρμάτων κλπ., ἀλλὰ καὶ ὡς φρουροὶ τῶν ὁρεινῶν διαβάσεων στὶς περιοχὰς τους, ἐκλατινίσθησαν γλωσσικῶς. Ὁ γλωσσικὸς αὐτὸς ἐκλατινισμὸς ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ ἐπιμειξίες Ρωμαίων στρατιωτῶν καὶ ἐντοπιῶν. Τοῦτ' αὐτό, ὁ γλωσσικὸς δηλ. ἐκλατινισμὸς, συνέβη καὶ σὲ ἄλλους τόπους, ὅπου ἐπὶ αἰῶνες κυριαρχοῦσαν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Καὶ εἶναι αὐτονόητος ὁ πλήρης γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν παραδουνάβιων χωρῶν, ὅπου κατέφευγαν συχνὰ οἱ Ἑλληνοβλάχοι, ὡς λατινόφωνοι, κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἀναζητώντας καλὺτερη τύχη στὶς πλούσιες αὐτὲς χώρες. Ἐπομένως, ἡ μὲν σχέση τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τοὺς ἀλλογένης λατινόφωνους αὐτοὺς πληθυσμοὺς ἦταν ἡ γλωσσικὴ συγγένειά τους. Καὶ αὐτὴν τὴν συγγένεια παρεξήγησε ἡ προσεπάθησε, γιὰ λόγους πολιτικούς, νὰ ἐκμεταλλεῖται ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. μὲ πρωτοβουλία τῆς λατινίζουσας, λεγομένης, σχολῆς τῆς Τρανσυλβανίας, ποὺ μιλοῦσε γιὰ κοινὴ καταγωγὴ τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τοὺς λατινόφωνους τῶν παραδουνάβιων χωρῶν καὶ περὶ τῆς καθόδου πληθυσμῶν τῶν χωρῶν αὐτῶν πρὸς τὶς βόρειες ἐλληνικὲς περιοχὰς. Ἔτσι ἄρχισε ἡ ρομαντικὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα προσεταιρισμοῦ τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τὰ γνωστὰ θλιβερά, γι' αὐτὴν, ἀποτελέσματα. Σημειωτέον ὅτι τὴν ὑπόπια αὐτῆς τῆς προπαγάνδας παρατήρησαν σοφοὶ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ καὶ γλωσσολόγοι ἀπὸ τὴν στιγμή τῆς ἐμφάνισές της (I. Coteanu, Gusu Papacostă-Goga, Dumitru Lazarescu Leacanta κ.ά.). Ἀκόμη καὶ τὴν πληροφορία τοῦ Κεκαυμένου, ποὺ ἀνέδειξε ὁ Β. Ρ. Hasdeu, ἀπέρριψαν σοφοὶ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ (T. Papahagi, A. Sacerdoteanu, Silviu Dragomir) καὶ στοὺς καιροὺς μας, οἱ καθηγητὲς Cicerone Poghirac καὶ Petre Năsturel. Τὴν αὐτοχθονία τῶν Ἑλληνοβλάχων ὑπεστήριξαν καὶ γνωστοὶ στὴν βιβλιογραφία Ρουμάνοι ἱστορικοὶ ὡς οἱ Α. D. Xenopol, V. Parvan, Radu Vulpe, Al. Graur (βλ. περισσότερα στὸ περιεκτικὸ μελέτημα τοῦ κ. Ἀχιλ. Γ. Λαζάρου, *Συμβολὴ τῆς ρουμανικῆς ἐπιστήμης στὴν ὁρθὴ λύση τοῦ ζητήματος τῶν Βλάχων Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 2007).

Φρονῶ ὅτι ὁ κ. Τ. Kahl θὰ ἔπρεπε νὰ συζητήσει ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Α. Λαζάρου, ἀριστοῦ γνώστη καὶ μελετητοῦ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλληνοβλάχων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ρουμάνων ἱστορικῶν, γλωσσολόγων ἀρχαιολόγων ποὺ ἔγραψαν κατὰ καιροὺς γιὰ τὸ θέμα ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ. Ἕνας τόσο καλὸς ἐρευνητὴς, ὅπως ἀναμφιβόλως, εἶναι ὁ κ. Kahl, εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς δὲν μνημονεῖται βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονικογράφους ποὺ δίδουν πειστικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Ἑλληνοβλάχων (Πλούταρχος, Δίων ὁ Κάσσιος, Προκόπιος,

Άννα Κομνηνή κ.ά.), αλλά και την παλαιότερη και νεώτερη ελληνική βιβλιογραφία, όπως, για παράδειγμα, τις μελέτες του Μιχ. Χρυσόχοου, *Βλάχοι και Κουτσοβλάχοι*, Αθήνα 1909, του Τηλ. Κατσουγιάννη, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, τ. Α', Συμβολή εις την έρευναν περί της καταγωγής των Κουτσοβλάχων, τ. Β', Έκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επί Τουρκοκρατίας, έκδ. Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1964, 1966, του Κ. Νικολαΐδη, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήνα 1909, σ. κγ', όπου από τις 6.657 καταγραφόμενες λέξεις οι 3.460 είναι ελληνικής προελεύσεως, του Ν. Μέρτζου, *Αρμάνοι, Οί Βλάχοι*, έκδ. Ρέκος, Θεσσαλονίκη 2001, του Αντ. Μ. Κολτσίδα, *Οί Κουτσοβλάχοι, Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976.

Και με όλα τούτα τα όλίγα δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με πολλά από τα γραφόμενα του κ. Kahl. Δεν συμφωνούμε ότι η γλωσσολογική συγγένεια σημαίνει και κοινή απώτερη καταγωγή των λατινοφώνων (σ. 10), ότι κοινή αφετηρία είναι οι όρεινες περιοχές της σημερινής νότιας Σερβίας (σ. 19), ότι οι έθνικοί ανταγωνισμοί που δημιουργήσαν το λεγόμενο «κουτσοβλαχικό» ήταν κρίσιμοι για την έκφραση της ταυτότητας των Αρμάνων. Φαντάζομαι ότι εδώ ο κ. Kahl έννοει ότι οι ανταγωνισμοί αυτοί σφυρηλάτησαν την ελληνική συνείδηση των βλαχοφώνων Έλλήνων που μόνοι τους αντέδρασαν στην πίεση της ξένης προπαγάνδας χωρίς την βοήθεια του άδυνάμου, τότε, νεοελληνικού κράτους και σε περίοδο, ακόμη Όθωμανοκρατίας, στην Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Ήπειρο, όπου έστίασε την δυναμική της ή ρουμανική προπαγάνδα. Και άσφαλώς γνωρίζει καλώς ο κ. Kahl υπό ποιες συνθήκες ή Ύψηλή Πύλη «αναγνώρισε» ως ξεχωριστό μιλlett τους Βλάχους το 1905 και κέρωσε την αυθόρμητη αντίδραση των βλαχοφώνων Έλλήνων. Και δεν ήταν ούτε ή Αθήνα ούτε το Οικουμενικό Πατριαρχείο που όργάνωσε αυτή την αντίδραση. Και ούτε οι παράγοντες αυτοί, ούτε το κύρος της ελληνικής παιδείας όδήγησαν τους βλαχοφώνους Έλληνες στην «έκφραση ελληνικών τύπων αυτοπροοδιορισμού», (πρβλ. και σ. 25) για τον άπλο λόγο ότι για τους πληθυσμούς αυτούς της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Ήπειρου ήταν θέμα έκφράσεως συλλογικής συνειδήσεως. Όσο για τον διαχωρισμό των βλαχοφώνων Έλλήνων σε ρουμανίζοντες και γραικομάνους, για τον όποιο γράφει ο κ. Kahl (σ. 22), θα γνωρίζει ότι ή πρώτη κατηγορία, των ρουμανιζόντων, αριθμούσε άσημαντο αριθμό όπαδών που πέρασε στην ρουμανική προπαγάνδα είτε από άγνοια είτε από την έλπίδα προσωπικών συμφερόντων. Το αυτό ισχύει, για την πρώτη αυτήν κατηγορία, με τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν με μηδαμινά αποτελέσματα κύκλοι της αρμανικής διασποράς μετά την λήξη του Β' Μεγάλου Πολέμου, όπως όρθως γράφει ο κ. Kahl (σ. 25) ότι δεν είναι χρήσιμο να μιλούμε για έθνική κίνηση Αρμάνων στις όρχες του 19ου αϊ. παρά για αυτόνομη έκφραση όρισμένων αρμανικών κύκλων. Και άδικαί άνιστορητως ο κ. Kahl τους βλαχοφώνους Έλληνες όταν γράφει (σ. 23) ότι Έλληνες συγγραφείς της όποχης μας «διατυμπανίζουν μία δήθεν παμπάλαια ελληνική συνείδηση μεταξύν των Αρμάνων» και έννοει τον εύπατρίδη Έλληνα πολιτικό, βλαχοφώνο Έλληνα του Αβέρωφ ή τουλάχιτον, να το σχολιάσει άποφεύγοντας το «διατυμπανίζουν» και την δήθεν παμπάλαια ελληνική συνείδηση των Αρμάνων – έννοείται των βλαχοφώνων Έλλήνων. Και νομίζουμε ότι είναι ύποτιμητικό να γράφεται για

τους βλαχόφωνους Έλληνες ότι ήταν γεννημένοι να αφομοιώνονται και χάρα ο' αυτήν την ιδιότητα τους να αποκτήσουν οικονομική ευρωστία και πολιτική έπιρροή στις χώρες που έγκατεστάθησαν (σ. 24)! Θα γνωρίζει, όπως οπότε, ο κ. Kahl, ως κεντροευρωπαίος, ότι οι βλαχόφωνοι Έλληνες έπεβλήθησαν και πρόκοψαν στις χώρες που έγκατεστάθησαν, απολάμβαναν σεβασμού και εκτίμησης, γι' αυτό και ο χαρακτηρισμός των ξένων ότι είναι «θεοσεβής ως Έλλην», «άξιαγάπητος και λογικός ως Έλλην» και έννοούσε Έλληνες και βλαχόφωνους Έλληνες (Popovic, *O Cincarima*, Beograd 1937, σ. 165 βλ. και παρακάτω). Κάμνει λάθος ο κ. Kahl (σ. 26) ότι ο όρος Έλλην, στις ξένες χώρες που δραστηριοποιούνταν, συμπεριελάμβανε ολαβομακεδόνες, Βουλγάρους, Άλβανούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα καταστατικά των κλειστών ελληνικών έμπορικων κομπανιών του Brasov και του Sibiu, που μέλη τους ήταν πολλοί βλαχόφωνοι Έλληνες, που απέκλειαν τους μη Έλληνες από τους κόλπους τους. Το αυτό ισχύει και στις άλλες, πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες των παραδουνάβιων ήγεμονιών (βλ. πρόχειρα Βικ. Κουρελάρου, *Οι εκκλησίες των Ελληνικών Κοινοτήτων της Ρουμανίας τον 19ο αί.*, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2008).

Και είναι υπερβολή όταν ο κ. Kahl γράφει (σ. 26) ή δέχεται ακρίτως, άπόψεις άλλων, ότι Έλληνες λόγιοι, μεταξύ των οποίων και βλαχόφωνοι, ως ο Κ. Κούμας ή ο Ν. Τζερετζούλης, «πέσκαπταν (sic) συνειδητά το κύρος της άρμονικής και ένθάρουνα τη χρήση της ελληνικής ως γλώσσας της θρησκείας κλπ.». Φθάνει, άκόμη, να γράφει ότι άκόμη και στην άρμανική Μοσχοπόλη ιδρύθηκε, έπι τουτού, για την ύπονομευση της άρματικής, ή Νέα Άκαδημία! Ύπενθυμίζεται, ώστόσο, ή ελληνική συνείδηση των Μοσχοπολιτών, όπως για παράδειγμα του Ίωάννη Χαλκεία, έπιφανούς Μοσχοπολίτη λογίου του τέλους του 17ου αί. άρχων του 18ου αί., που προσερχόμενος για έγγραφη στο Παπικό Κολλέγιο του Αγίου Άθανασίου της Ρώμης, δηλώνει Έλλην.

Αυτό και μόνο το παράδειγμα έκφράσεως ελληνικής συνειδήσεως βλαχόφωνου Έλληнос άρκει να ανατρέψει το γραφόμενο από τον κ. Kahl ότι «μάταια θα αναζητήσουμε κάποια ελληνική, ρουμανική ή άλλη ταυτότητα με έθνικούς όρους» (σ. 23). Τα παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιασθούν, όπως αυτό του Μοσχοπολίτη Κωνσταντίνου Χ' Τεωργίου Τζεχάν του Μακεδόνας, που σε βιβλίο του που τύπωσε στην Χάλλη το 1770 με τίτλο *Έγχειρίδιον Αριθμητικόν* γράφει ότι το έγραψε για τους Έλληνες συμπατριώτες του και άκόμη αυτό που γράφει ο εκδότης του ότι τυπογράφοι της Χάλλης βλέπουν ότι, με τις ποικίλες εκδόσεις τους, βοηθούν την Έλλάδα που ξύπνησε από εκείνον τον βαθύν ύπνον της απειδευσίας. Πληθωρική ήταν και ή συμμετοχή των Μοσχοπολιτών έμπόρων στην ποικίλες εκδόσεις Έλλήνων συγγραφέων των τεσσάρων, προ της Έλληνικής Έπαναστάσεως, δεκαετιών, (βλ. την μελέτη μου «Προσωπογραφικά Μοσχοπολιτών 18ος-19ος αί.» στον Τόμο Διεθνές Συμπόσιο, Μοσχοπόλις, έκδ. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη).

Τα αυτά ισχύουν και για τους άδελφούς Δάρβαρ, από την Βλαχοκλειούρα, και τα έργα τους που όρθως γράφει ο κ. Kahl «σημάδεψαν την συγκρότηση της έθνικής (ελληνικής προσθέτουμε έμεις) ταυτότητας των Άρμάνων». Έννοείται, βεβαίως, ότι αυτή ή συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας έπληξε με την ίδια μακρά διαδικασία που συγκροτήθηκε συνειδητός και στους λοιπούς ελληνικούς πληθυσμούς από την έπόμενη της Άλώσεως, όπως προέβλεψε άμέσως μετά από αυτήν ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης.

Και άφοδ ο Kahl γράφει για λόγιους άρμανικής καταγωγής που σπούδασαν σε ιταλικά πανεπιστήμια (σ. 29), σημειώνουμε ότι ούδεις έξ αυτών, και είμαστε στον

160 και 170 αϊ., έγραψε γιά άρμανική καταγωγή άλλα όλοι αὐτοί σημείωναν τήν έλληνική, όπως π.χ. ό προαναφερθείς Ιωάννης Χαλκείας, ό ίδρυτής τοῦ Κωττουνείου Κολλεγίου στήν Πάδοβα, Ιωάννης Κωττούνιος (άν ήταν βεβαίως άρμανικής καταγωγής), πού έγραφαν, όπως και άργότερα τόν 180 αϊ. οί Μοσχοπολίτες άρμάνοι, γιά τήν έλληνική καταγωγή τους. Τό ίδιο και οί Μοσχοπολίτες ή Γιαννιώτες βλαχόφωνοι έμποροι τής Βενετίας, μέλη τής Έλληνικής Αδελφότητος Βενετίας, πού ήσαν δραστήρια μέλη τής εκεί *nazione greca*. Στά πολύτιμα, και έκδοθέντα έγγραφα, τών Κρατικών Αρχείων Βενετίας και τοῦ Έλληνικοῦ Ινστιτούτου Βενετίας, οὔδαμου ὑπάρχει άναφορά ιδιαίτερης άρμανικής καταγωγής, παρὰ τήν κάποια προσπάθεια οικειοποιήσεως τους άπό Ρουμάνους ιστορικούς (V. Parahagi, κ.ά.).

Ό κ. Kahl (σ. 31) μάς υπενθυμίζει τήν πληθωρική ίδρυση *ρουμανικών* σχολείων σέ έλληνοβλαχικές κοινότητες πού έξυπηρετούσαν τούς σκοπούς τής ρουμανικής προπαγάνδης και μόνον, τά όποία οί βλαχόφωνοι "Έλληνες άντιμετώπισαν μέ άδιαφορία και περιφρόνηση, άφού ή προπαγάνδα σκοπούσε σέ άναγνώριση ρουμανικής μειονότητας στήν Ελλάδα. Και φυσικά άτόνησε, όπως όρθως σημειώνει ό κ. Kahl (σ. 34). Και όρθως σημειώνει ό κ. Kahl ότι κατά τόν Μακεδονικό Άγώνα ὑπήρξαν περιπτώσεις βλαχικών συμμοριών πού άγωνίσθηκαν στό πλευρό τών Βουλγάρων κομιτατζήδων' πρόκειται, άσφαλώς, γιά όλίγιστους άργυρώνητους μέ πρόδηλη άπουσία έθνικής ταυτότητας. Και πάλιν όρθως σημειώνει ό κ. Kahl (σ. 35 και έξής) τήν παταγώδη άποτυχία τών Μαργαρίτη και Άλκιβιάδη Διαμαντή πού κυριολεκτικώς άποπέμφθησαν ως προδότες άπό τούς βλαχόφωνους "Έλληνες. Ό κ. Kahl σημειώνει, όσαύτως, ότι οί βλαχόφωνοι "Έλληνες τείνουν νά υπερκεράσουν τόν πατριωτισμό τών άλλων έλληνικών ομάδων (σ. 40) πού όπωσδήποτε δέν είναι ρητορικός, άλλα συνειδητός. Τόν πατριωτισμό, άλλωστε, έξεδήλωσαν ήδη άπό τά τέλη τοῦ 19ου αϊ. βλαχόφωνοι έθνικοί εὐεργέτες.

Όσο γιά τούς ρουμανίζοντες βλαχόφωνους "Έλληνες πού ζοῦν σήμερα στήν Ρουμανία, άπόγονοι παλαιών βλαχόφωνων "Έλλήνων ρουμανίζόντων, τοῦ τέλους τοῦ 19ου αϊ. ως τόν Μεσοπόλεμο, αὐτοί αὐτονοήτως είναι συνδεδεμένοι μέ τούς Ρουμάνους άλλα καίτοι έφρυναν άπό τήν Ελλάδα ως «Ρουμάνοι», σήμερα ὑποδηλώνονται ως βλάχοι, όχι, όμως, "Έλληνες. Δέν λείπουν, όμως, και περιπτώσεις έκπροσώπων τους τής σύγχρονης γενιάς πού άποκηρύσσουν τήν ιδεολογία τών προγόνων τους και έκφράζουν τήν έλληνική συνείδησή τους, όπως διεπίστωσε ό ὑπογραφόμενος σέ κατ' ιδίαν μέ αὐτούς συζητήσεις άπό τήν δεκαετία τοῦ '70. Στήν ένότητα οί «Βλάχοι - Βλάχοι» ό κ. Kahl γράφει (σσ. 42-45) ότι, συνομιλώντας μέ Άρμάνους (τής περιοχής Κορυτσάς) τής Αλβανίας, διαπίστωσε ότι μεγάλος αριθμός τους θεωρεῖ ότι είναι ξεχωριστός λαός. Άλλα τό αντίθετο διεπίστωσε ό ὑπογραφόμενος ότι δηλαδή πολλοί έξ αὐτῶν θεωροῦν τούς έαυτούς τους "Έλληνες. Δυστυχώς, μετά τήν πώση τοῦ κομμουνισμοῦ στήν Αλβανία ρουμανικά έθνικιστικά σωματεία δραστηριοποιήθηκαν στήν περιοχή Κορυτσάς προσηλυτίζοντας νεαρούς βλαχόφωνους μέ χορήγηση ὑποτροφιών ότι σ' αὐτό τούς όδηγεῖ ή έλληνική συνείδησή τους. Γ' αὐτό, τό 2010, επανεξέλεξαν Πρόεδρο τοῦ Κόμματος τόν "Ελληνόβλαχο Ντοῦλε. Και φυσικά δέν λείπει ή έσχατη μειοψηφία, μετρούμενη στα δάκτυλα τής μιάς παλάμης, άργυρώνητων "Ελλήνων σέ όρισμένα μέρη τής έλληνικής επικράτειας πού ὑπαινίσσονται

ξεχωριστή εθνική συνείδηση. Ο κ. Kahl διαπίστωσε ασφαλώς ότι αυτοί κινούνται από προσωπικά συμφέροντα και όχι από συνειδητή επιλογή! Άλλωστε, είναι γνωστοί και δακτυλοδεικτούμενοι και περιφρονημένοι από τους βλαχόφωνους Έλληνες. Για την απόφαση αριθμ. 1333 του Συμβουλίου της Εθρώπης (1997, 1998) για τον χαρακτηρισμό της αρμανικής ως μειονοτικής γλώσσας, θα γνωρίζει ο κ. Kahl τί έννοούν στην Εθρώπη μειονοτικές και ολιγώτερον όμιλούμενες γλώσσες. Και θα γνωρίζει ότι στην δημοκρατική Ελλάδα οι βλαχόφωνοι Έλληνες χρησιμοποιούν ελεύθερα την γλώσσα τους, όπως οι Πόντιοι, οι Καραμανλήδες, οι Κύπριοι την ιδική τους διάλεκτο. Και δεν πρόκειται για γλώσσες εθνικών μειονοτήτων.

Τις σσ. 49-50 ο κ. Kahl αφιερώνει στην παρουσία των Αρμάνων στην ΠΓΔΜ (FYROM) και απαριθμεί βλάχικες οργανώσεις και σωματεία με φιλορουμανικό ή καθαρώς «αρμανικό» προσανατολισμό. Δεν πρόσεξε, όπωςδήποτε, ότι πολλά από τα σωματεία αυτά λειτουργούσαν και επί καθεστώτος Τίτο στην ενωμένη Γιουγκοσλαβία, καθώς ένισχυαν την προπαγάνδα του Τίτο σέ βάρος της Ελλάδος. Και όρθως σημειώνει (σ. 50) για τους βλαχόφωνους Έλληνες της Πελαγονίας που παρέμειναν πιστοί στην Έλληνική εθνική ιδέα, όπως έγραψε ο καθηγητής Κ. Α. Βαβούκος, *Η συμβολή του Έλληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1956 και πρόσφατα ή Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Το Κρούσσοβο, πέρα από την ιστορία και τη μνήμη (1845-1903)*, έκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004. Μόνο που δεν είναι άπομενάρια, όπως γράφει, αλλά αρκετά μεγάλος αριθμός, που εγκαταλείφθηκε, κυριολεκτικώς, στην τύχη του από το ελληνικό κράτος μετά την συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913. Αυτοί οι βλαχόφωνοι Έλληνες ανέβαρρησαν μετά την πτώση του κομμουνισμού στην Γιουγκοσλαβία το 1990-1991, άλλ' έπνιξαν την έκφραση της συνειδήσεώς τους από την εκεί κρατική τρομοκρατία και τις παρόνομες διώξεις των επιφανών Βλάχων. Και είναι βέβαιο ότι ο κ. Kahl, καλός γνώστης της περιοχής, θα έχει πληροφορηθεί για την λειτουργία ελληνικών σχολείων υπό τύπον φροντιστηρίων στην Πελαγονία με δαπάνες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Για τους Αρμάνους της Σερβίας θα γνωρίζει ο κ. Kahl τους έκσερβισμένους βλαχόφωνους Έλληνες μεταξύ των οποίων και ο D. Ρορονίς, ο συγγραφέας το κλασσικό έργο *O Cinčarima* 1937, και τις περιπτώσεις, όσες βέβαια του ήσαν γνωστές, που καταγράφει ο αείμνηστος Γ. Μόδης, βλαχόφωνος Έλληνας πολιτικός από το Μοναστήρι της Πελαγονίας (Γ. Μόδης, *Ο Μακεδονικός Αγών και η Νεώτερη Μακεδονική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη ²2007, ¹1967, σσ. 56-63).

Όσο για τους Αρμάνους στην Ρουμανία και στην Διασπορά, άλλοι από αυτούς, ολιγάριθμοι όπωςδήποτε, είναι απόγονοι παραπληθέντων βλαχοφώνων Έλλήνων που εγκατεστάθηκαν στις παραδουνάβιες χώρες από τα μέσα του 19ου αϊ. ως τον Μεσοπόλεμο και άναζητούν ακόμη την ταυτότητά τους. Ο κ. Kahl γράφει (σ. 54) επί του προκειμένου, ότι διχογνωμοούν: ξεχωριστό έθνος ή όμογενείς των Ρουμάνων; ή έχοντες συνείδηση άπωτερης ελληνικής καταγωγής προσθέτουμε εμείς. Στην ένόνητα 1.6. *Quo vadis βλάχικη μειονότητα*, ο κ. Kahl (σ. 58 κ.έξ.) όρθως διαπιστώνει την ελληνική ταυτότητα των βλαχοφώνων Έλλήνων ακόμη και της νότιας Άλβανίας, της Β. Ηπείρου δηλ. φθάνει μάλιστα να γράψει για «φιελληνική τάση» βλαχοφώνων της ΝΑ Εθρώπης – έννοει, προφανώς, την κρυμμένη, γιά ένόνητους λόγους ελληνική ταυτότητα των βλαχοφώνων Έλλήνων της ΠΓΔΜ (FYROM). Και είναι, όσαύτως, όρθη ή διαπίστωσή του «ότι οι περισσότεροί Έλληνες βλάχοι καλ-λιεργούν την άποστροφή σε ό,τι δεν προέρχεται από την Ελλάδα» (σ. 60). Είναι το ζήτημα συνειδήσεως για το όποιο κάμαμε λόγο όλίγο παραπάνω.

Ο κ. Kahl, γράφοντας για την *Πρωτοπειρία* του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, Ένετία 1770, ισχυρίζεται ότι στόχευε στην διάδοση της ελληνικής γλώσσας ύπονοώντας, προφανώς, την ύπονόμηση της λαλούμενης άρμανικής¹ παρακάτω, όμως, σημειώνει ότι τὸ ἔργο αὐτὸ ἐγγράφη «ἐπ' ὠφελεία τῶν Ἑλλήνων» (σσ. 75-76). Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία* τοῦ Δανιὴλ Μοσχολοίτη, 1802, ποὺ ἦταν καὶ δάσκαλος στὴν Νέα Ἀκαδημία τῆς Μοσχολόεως, ποὺ σκοποῦσε, ὅπως καὶ ὁ κ. Kahl δηλώνει (σ. 84), στὴν διάδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Καὶ ὅπως ὁποῦντε εἶναι ὀρθὸν ὅτι τὰ ἔργα τῶν Κων. Οὐκούτα, 1797, Γ. Ρόζια, 1808 καὶ 1809, ὁ Κώδικας τῶν ἀδελφῶν Δαμιωνίου, ἀρχὲς 19ου αἰ. καὶ ἡ Γραμματικὴ τοῦ Μιχαὴλ Μποϊατζῆ, 1813 ἐγράφησαν μὲ τοὺς συγγραφεῖς ἔχοντες συνείδηση τῆς ἀρμανικῆς καταγωγῆς τους. Ἀλλὰ νὰ μὴν λησμονεῖται ὅτι ἀρκετὲς δεκαετίες ἀργότερα Πόντιοι καὶ Καππαδόκες λόγιοι συνθέτουν γραμματικές, λεξικά κτλ. γιὰ τὴν διάλεκτόν καὶ τὴν γλῶσσα τους. Αὐτὸ σημαίνει, κατὰ τὴν ἀποψή μας, ἔκφραση ἀγάπης πρὸς τὴν ἰδιαίτερήν γλῶσσα τους καὶ ὄχι ἀπαραιτήτως ἔκφραση ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ ταυτότητος. Καὶ ἴσως εἶναι αὐθαίρετη ἡ διαπίστωση τοῦ κ. Kahl (σ. 102) ὅτι στὴν Μοσχολόη δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις συγκροτήσεως κοινῆς γραπτῆς ἀρμανικῆς. Πόθεν τεκμαίρεται αὐτό, ἄγνωστο.

Στὴν τέταρτη ἐνότητα τοῦ βιβλίου του γιὰ τὸν Gustav Weigand (σσ. 129-147), ὁ κ. Kahl συζητεῖ περισσότερο μὲ τὰ Προλεγόμενα ποὺ ἔγραψε ὁ κ. Ἀχ. Λαζάρου σχολιάζοντας τὸ βιβλίο Οἱ Ἀρωμαῖνοι (*Die Aromunen*, Λειψία 1895). Πρόκειται γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση σὲ μετάφραση τοῦ ἰδίου τοῦ κ. Kahl, ἐκδ. Κυριακίδου σὲ συνεργασία μὲ τὸν Φ.Ι.Α.Ο.Σ. τῶν Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 2001. Δὲν θὰ εἰσελθῶ στὴν συζήτηση τῶν δύο ἀνδρῶν, τῶν κ.κ. Ἀχ. Λαζάρου καὶ Th. Kahl, καλώντας τὸν ἀναγνώστη νὰ ἀντιπαραβάλλει τίς ἀπόψεις τους. Θὰ σημειώσω, ὅμως, μὲ τὴν εὐκαιρία, τὴν σπουδαιότητα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀχ. Λαζάρου *Ἡ Ἀρωμαουνικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς ἐλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Βλάχοι. Ἱστορικὴ φιλολογικὴ μελέτη*, Ἀθήνα 1986 καὶ τὴν ἔκδοσή του στὴν γαλλικὴ *L'Aroumain et ses rapports avec le grec*, Θεσσαλονίκη 1986. Ὁ τίτλος καὶ μόνον τὰ λέει ὅλα, ὅπως καὶ τὸ βιβλίο τοῦ καθηγ. Ἀντωνίου Μπονιμπούκη, *Πρωτοαρχαιοελληνικὲς λέξεις κοινὲς στὸν Ὀμηρὸ καὶ τὰ βλάχικα*.

Στὴν ἐνότητα Ἀρμάνοι τῆς Ἑλλάδας καὶ νεοελληνικὴ ταυτότητα ὁ κ. Kahl φαίνεται νὰ συμφωνεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα ὅτι οἱ βλαχόφωνοι τῆς Ἑλλάδας ἔχουν τὴν αὐτοσυνειδησία τῶν Βλάχων ὡς κομματιῶ τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους (σ. 152 καὶ 153), ἀλλὰ παρακάτω θεωρεῖ ὅτι ἡ συνειδησή τους αὕτη δὲν προϋποθέτει καὶ ἐλληνικὴ ἐθνικὴ καταγωγή (σ. 153). Λησμονεῖ τὴν πραγματικότητα: ὅτι ἡ μόνη διαφοροποίηση τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ λοιπὸ τμήμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὁ γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς καὶ μόνον. Καὶ εἶναι ἄδικος, καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα ὅπως ὁποῦντε, ὅταν γράφει ὅτι σὲ ὁρισμένα βλαχοχώρια τῆς Πίνδου, στὴν περιοχὴ τῆς Ἑδεσσας ὑπάρχει μία μικρὴ καὶ φθίνουσα ἀρμανικὴ μειονότητα. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Kahl, ὁμολογεῖ παραπάνω ὅτι μόνον μεμονωμένα ἄτομα, δακτυλοδεικτούμενα, ἔχουν, γιὰ τοὺς δικούς τους λόγους μία τέτοια, μηδαμινὴ κατὰ πάντα, τάση.

Θὰ πρόσθεξε, ἀσφαλῶς, τὴν ὑπερηφάνια τῆς Κλεισουριώτισσας κ. Μαρίας Κ. ὅτι εἶναι Βλάχα μὰ πάνω ἀπὸ ὅλα Ἑλληνίδα² σημειώνει, ὡστόσο, τὴν στενοχώρια τῆς ὅτι ἡ θυγατέρα της θὰ πανδρευτεῖ Γραικό. Θὰ γνωρίζει, βεβαίως, ὁ κ. Kahl ὅτι αὕτη ἡ νοοτροπία παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλους Ἑλλήνες, ἰδιαίτερος τῶν παλαιότερων γενεῶν.

Καὶ παρακάτω (σσ. 154-158) ὁ κ. Kahl ὁμολογεῖ τὴν προσήλωση τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων στὴν ἐλληνικὴ ἰδέα γὰ πλείστους λόγους θὰ προσθέταμε συνδεδεμέ-

νους επίσης με την σύνολη ιστορία της Ελλάδος. Δεν κρύβει όμως την ὄχλησή του γι' αὐτὸ καὶ στὴν σ. 162 ἐλπίζει (!) ὅτι στὸ μέλλον θὰ ὁμιλοῦμε γιὰ ἑλληνόφωνους βλάχους ἀρνούμενος ὁ κ. Kahl νὰ δεχθεῖ τὴν ἀντίδραση τοῦ συνόλου βλαχόφωνου Ἑλληνισμοῦ, μέσω τῶν συσσωματώσεών του, στὴν Ὁδηγία τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης τῆς 15 Ἰουνίου 1999. Θὰ γνωρίζει ὁ κ. Kahl ὅτι τὰ βλάχικα εἶναι ντοπολαλῶ καὶ οὐδέποτε οἱ Βλάχοι δέχθηκαν, καὶ οὔτε κατανοοῦν γραπτὰ τὴν προφορική γλώσσα τους.

Ὡς ἀνθρωπογεωγράφος ὀφείλει νὰ λαμβάνει ὑπόψη τὴν ἐλληνικὴ συνείδηση τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων, τὴν ὁποία, τελικῶς ὄχι μόνον ὑποτιμᾷ, ἀλλὰ καὶ τὴν κατηγορεῖ γιὰ τὴν ἀμετακίνητη θέση τους στὴν ἐλληνικὴ ἐθνικὴ ιδέα. Κρίμα γιὰ ἓναν τόσο καλὸν ἐπιστήμονα καὶ ἀριστο γνῶστη τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποία πεισματικῶς δὲν θέλει νὰ παραδεχθεῖ.

Γιὰ τὰ τραγούδια τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ὁ κ. Kahl διαπιστώνει ὅτι τὰ περισσότερα εἶναι γραμμένα στὴν ἐλληνικὴ καὶ τὰ λιγότερα στὴν βλάχικη. Καὶ φαντάζομαι ὅτι κανεὶς δὲν ἀρνεῖται ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔπαυσαν νὰ τραγουδοῦνται καὶ στὴν βλάχικη. Εἶναι, ὅμως, ὑπερβολικὸ νὰ γράφει ὅτι οἱ βλαχόφωνοι Ἑλληνες ἀποφεύγουν νὰ τὰ τραγουδοῦν στὴν διάλεκτό τους, φοβοῦμενοι μήπως χαρακτηρισθοῦν μειονοτικοὶ (σ. 178). Στὴν Ἑλλάδα, θὰ τὸ γνωρίζει αὐτὸ ὁ κ. Kahl, οἱ ἐλληνικὲς φυλὲς τραγουδοῦν ἐλεύθερα στὸ γλωσσικὸ τους ἰδίωμα, π.χ. οἱ Πόντιοι, οἱ Καραμανλῆδες, πλὴν τῶν ἐλληνικῶν καὶ στὴν τουρκικὴ, ἀκόμη καὶ οἱ σλαβόφωνοι Ἑλληνες στὴν ἰδική τους διάλεκτο, ἢ οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Ρωμυλία καὶ στὴν βουλγαρικὴ. Καὶ ὀρθῶς σημειώνει (σ. 188) ὅτι οἱ χοροὶ τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων εἶναι οἱ συνήθεις ποὺ χορεύουν καὶ οἱ λοιποὶ Ἑλληνες (στὰ τρία, συρτός, ζαγορίσιος κτλ.) μετὰ τὴν παρατήρησή του ὅτι οἱ πανελλαδικοὶ χοροὶ εἶναι λιγότερο διαδοθέντες στὰ χωριά τῆς Πίνδου. Πολλὴ φυσικὸ, ἀφοῦ κάθε περιοχὴ στὴν Ἑλλάδα ἔχει τοὺς δικούς της τοπικοὺς χορούς. Θὰ πρόσεξε ὁ κ. Kahl, καὶ τὸ γράφει (σ. 189), ὅτι τὰ περισσότερα βλάχικα τραγούδια ἔχουν στίχους τροχαίους ὀκτασύλλαβους ἢ ἀναζητήσῃ αὐτὴν τὴν μετρικὴ μορφή στὴν ἀρχαιοελληνικὴ παράδοση. Ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων παραπέμπουν κατευθεῖαν σὲ ἀρχαιοελληνικά. Πρόσεξε ὁ κ. Kahl ὅτι στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὀρθῶς γράφει (σ. 192), τὸ βλάχικο τραγούδι δὲν ἔγινε λαϊκὸ τραγούδι καὶ ἔμεινε πάντοτε δημοτικὸ εἶδος μουσικῆς, καὶ ὥς ποτε, «δὲν θὰ διασκευασθεῖ γιὰ κάποιο σκυλαδικο βαλκανικὸ μπάρα», ὅπως μπορεῖ νὰ συμβεῖ μετὰ κάποιο ρουμανο-ἀρμανικὸ δημοτικὸ τραγούδι.

Γιὰ τὸν ἐξισλαμισμὸ τοῦ μογγενίτικου χωριοῦ Νότια τῆς Ἀριδαίας ὁ κ. Kahl ἀφιερώνει ὁλόκληρη ἐνότητα (σσ. 195-225), καὶ κατὰ τὴν ἄποψή μας, ἡ ἔρευνά του εἶναι ἐπιτυχὴς καὶ στὸν βαθμὸ ἔκεινο ποὺ ἀκολούθησε τοὺς ἐξισλαμισμένους κατοίκους τῆς Νότιας στοὺς νέους τόπους ἐγκαταστάσεώς τους στὴν ἀνατ. (τουρκικὴ) Θράκη καὶ μέρη τῆς δυτ. Τουρκίας. Ὁ γράφων συνήνησε ὁρισμένους ἐξ αὐτῶν σὲ πόλεις καὶ χωριά τῆς Καλπαδοκίας, ὑπερῆλικες πλέον, ὅπως στὸ Προκόπι, στὴν Τζαλέλα, στὴν Σινασὸ κ.ἀ. Γιὰ τοὺς Ἀρμένους τῆς Βουλγαρίας (σσ. 233-263) ὁ κ. Kahl γράφει ὅτι προδίδεται γιὰ βλαχόφωνους Ἑλληνες ποὺ μετανάστευσαν στὴν Βουλγαρία τὸν 18ο αἰ. ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Μακεδονία, περὶ τὶς 20.000, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ χωριὰ τοῦ Γράμμου καὶ τῆς ὀρεινῆς γραμμῆς Καλαμπάκας καὶ Μετσόβου. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πέρασαν ἀργότερα πρὸς τὶς παραθαλάσσιες πεδιάδες τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἄλλοι μετανάστευσαν στὴν Ρουμανία ἀφήνοντας τὸν νομαδικὸ τρόπο ζωῆς καὶ περνώντας στὴν μόνιμη ἐγκατάσταση. Ὁ κ. Kahl διαπιστώνει ὅτι οἱ βλαχόφωνοι τῆς Βουλγαρίας παρέμειναν ἀρχικῶς πιστοὶ στὴν ἐθνικὴ

έλληνική παιδεία ἀλλ' ἀργότερα ἐστράφησαν, κατὰ τὸν ἴδιο, πρὸς τὴν ρουμανική προπαγάνδα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀναγκαστικῶς, θὰ λέγαμε ἡμεῖς, λόγω τῶν κακῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ὅσοι μάλιστα ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ρουμανία αἰσθάνονται δυσάρεστοι, ἰδίως μετὰ τὴν κομμουνιστικὴ μεταβολὴ στὴν Ρουμανία (1945/6). Ὡστόσο, οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ποὺ ζοῦσαν στὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα παρέμειναν πιστοὶ στὸν Ἑλληνισμό παρὰ τὶς πιέσεις τῶν Βουλγάρων, Ὁθωμανῶν, Ρουμάνων· πολλοί, μάλιστα, ἀπὸ αὐτοὺς, προβλέποντας τὸ μέλλον, ἐγκαταστάθηκαν πρὶν καὶ μετὰ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1913) στὴν Ἑλλάδα. Καὶ εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ κ. Kahl (σσ. 246-248), ὅτι οἱ πιέσεις τῶν Βουλγάρων τόνωσαν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα τῶν Ἀρμάνων. Κάτι ἀνάλογο συνέβη, ἄλλωστε, καὶ μὲ τοὺς Σαρακατσάνους τῆς Βουλγαρίας, ὅπου, ὅπως καὶ στοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες καὶ ἐκεῖνους τοὺς λίγους ποὺ ἔμειναν στὴν Βουλγαρία καὶ γιὰ τοὺς πολλοὺς ποὺ ἐπανήλθαν στὴν Ἑλλάδα (περιοχὲς Σερρών, Δράμας), ὅτι δηλ. ὅλοι τοὺς ἔχουν ἑλληνικὸ φρόνημα καὶ ὑπερηφάνια γιὰ τὴν βλάχικη καταγωγή τους. Τὸ ἴδιο, ἐξάπαντος φρόνημα, ἔχουν οἱ Σαρακατσάνοι, οἱ Μικρασιάτες, οἱ Πόντιοι, οἱ Καππαδόκες, οἱ Ἀνατολικοθρακιῶτες, οἱ παλιννοστήσαντες Ἕλληνες ἀπὸ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση. Προσωπικῶς, θεωρῶ τραγικὰ ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ποὺ μετανάστευσαν τὸ 1928 καὶ τὸ 1940 ἀπὸ τὴν Βουλγαρία στὴν Ρουμανία, ὅπου ἀντιμετωπίσθηκαν ἀνδρὶ ἐχθρικῶς, ὅπως οἴποτε ἀδιαφόρως ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς ἀρχές, ἰδιαίτερως κατὰ τὴν κομμουνιστικὴ περίοδο στὴν Ρουμανία, ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσω κατὰ τὰ ταξίδια μου ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1975 ὥς τὸ 1980. Δὲν θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὴν γνώμη τοῦ κ. Kahl (σ. 253) ὅτι ὁ ὅρος Τσίντσαρος στὴν Βουλγαρία καὶ στὴν Σερβία ἔχει λανθάνουσα ἀρνητικὴ σημασία («σφιχτός», «ψωμίραξη», «παρεδόπιστος»), βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ βιβλίον τοῦ D. Πορονιέ, *O Cincărima*, Βελιγράδι 1937, βλ. καὶ τὸ, ἐπίσης, παλαιὸ τοῦ Mil. S. Filipović, *Cincari u Belesu* στο Ζούνη Pregled, Σκόπια, Sv. 5, Μάιος 1936, 173-180. Πρβλ. καὶ τὸν Ἰω. Παπαδριανό, *Οἱ Ἕλληνες πάροικοι τοῦ Σεμλίνου*, Θεσσαλονίκη 1380, τοῦ Μόδη κ.ἄ.

Ὁ Πορονιέ, βλαχόφωνος ἀπὸ τὸ Κρούσοβο, στὸ αὐτὸ βιβλίον του σ. 18 κ.ἑξ., γράφει ὅτι οἱ Ἀρμάνοι στὶς σερβικὲς χώρες εἶναι ὑπερήφανοι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ τους καταγωγή καὶ δὲν παύουν νὰ ὁμιλοῦν γιὰ τὸ ἔνδοξο ἑλληνικὸ παρελθὸν καὶ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο ὁ ἴδιος ὁ Πορονιέ, ἔχοντας μίαν ἀνεξήγητὴ ἀντιπάθεια, πρὸς τοὺς Ἕλληνες, θεωρεῖ τοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες ὡς ἐξελληνισμένους καὶ τοὺς διαχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες σὲ προφανῆ προσπάθεια νὰ μειώσει τὴν ἑλληνικὴ συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Παρόλα αὐτὰ, γράφει ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἔμποροι, μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ἔστειλαν τὰ παιδιά τους γιὰ σπουδὲς στὴν Αῠθῆνα γιὰ νὰ σπουδάσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση (δ.π., 22). Στὸ Novi Sad ἡ βλαχόφωνη ἑλληνικὴ κοινότητα ὀνομαζόταν *Communitas Hellenica* ἢ *Graeca* (δ.π., 18). Προσθέτουμε, ὡσαύτως, τὴν περίπτωση τοῦ χωρίου Arbanas στὴν Βουλγαρία, ὅπου ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Μοσχοπολίτες ἔμποροι μεταπράτες, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν δραστήρια μέλη τῶν ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιών τοῦ Βρασὸν καὶ τοῦ Sibiu, στὴν Τρανσυλβανία, ὅπου μετέφεραν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα, ὅπως δείξαμε στὸ βιβλίον μας *L'Hellénisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη 1989 καὶ στὴν ἑλληνικὴ *Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τρανσυλβανίας*, Θεσσαλονίκη 2004.

Τελικῶς ὁ κ. Kahl ἔγραψε ἓνα πολὺ καλὸ βιβλίον, ποὺ δείχνει ἀναμφιβόλως τὴν βαθιὰ γνώση του γιὰ τοὺς Ἀρμάνους. Θεωρῶ, ὅμως, ὅτι ἀδίκησε καταφύρως τὸν

ἐαυτὸν τοῦ στῆν προσπάθειά του νὰ πείσει, ὅπως φαίνεται, τουλάχιστον τοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες ὅτι ἀποτελοῦν μειονότητα, μολονότι ὅτι σὲ ὅλες τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου του παραδέχεται ὅτι οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ἀπέρριπταν, καὶ ἀπορρίπτον, μίᾳ τέτοια σκέψη. Τὸ ἀπέδειξεν διαχρονικῶς ἡ ἔμμονή τους νὰ δηλώνουν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημά τους σὲ πείσμα τῶν ποικίλων προπαγανδῶν, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ ἔξῃς. Καὶ προκαλεῖ ἀπορία καὶ ὑποψίες γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Κέντρο Μειονοτικῶν Ὁμάδων. Ἔτσι εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἀντίδραση βλαχοφώνου Ἕλληνος δημάρχου ἀρμανικῆς κοινότητος (ὑποθέτω ὅτι εἶναι ὁ κ. Ν. Μέρτζος, τότε Κοινοτάρχης Νυμφαίου) σὲ σχετικὴ, συνομιλία τοῦ κ. Kahl μαζὶ του, ὅπου αὐτὸς εἶπε πῶς τολμοῦν κάποιοι νὰ μᾶς βγάλουν μειονότητα στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἡμεῖς κάναμε τὴν Ἑλλάδα!, τοῦ παρατήρησε ὁ βλαχόφωνος αὐτὸς Ἕλληνας Κοινοτάρχης, ὅπως τὸ 2001 καὶ οἱ τριάντα ἕνας βλαχόφωνοι Ἕλληνες δήμαρχοι καὶ Κοινοτάρχες ἀπαντώντας σὲ ἔκθεση τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὴν Ἑλλάδα.

Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ο Άγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1508-2008). Τόμος Επετειακός ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς Κοιμήσεως αὐτοῦ, Άγιον Όρος 2008, σελ. 494, εἰκόνες ἐντὸς τοῦ κευμένου.

Ο παρῶν τιμητικὸς ἐπετειακὸς τόμος ἐκδόθηκε τὸ 2008 ἀπὸ τὴν Ἱερά Βασιλικὴ Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Διονυσίου με τὴ συμπλήρωση πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν Κοίμηση τοῦ αἰγίου Νήφωνα, Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως (†1508). Ἀποτελεῖ μίᾳ ἐργῶδῃ προσπάθειᾳ, καρπὸ συνεργασίας μελῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος. Ἐκαστος ἐξ αὐτῶν ἀναλόγως τῆς εἰδίκευσῆς του ἐπιχειρεῖ νὰ φωτίσει πτυχές τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς βιωτῆς ἐνός ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους προκαθημένους τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας στὴ μακραίωνη καὶ πολυτάραχη ἱστορία τῆς. Σύμφωνα με τὴν ἀφιέρωση ὁ ὁσιολογώτατος ἅγιος Καθηγούμενος Πέτρος καὶ ἡ ἀδελφότητα τῆς μονῆς Διονυσίου ἀφιερῶνουν τὸ πῶνημα ὡς δῶρον *ευχαριστίας* στὸν Οικουμενικὸ Πατριάρχη Βαρθολομαῖο καὶ σὲ ὅλους τοὺς προγενέστερους αὐτοῦ Πατριάρχες.

Μετά ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ εὐλογία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οικουμενικοῦ Πατριάρχῃ κ.κ. Βαρθολομαίου (σ. 11) καὶ τὸ Πατριαρχικὸ σιγιλλιώδες γράμμα (σσ. 13-15) ἀκολουθεῖ ὁ Πρόλογος τοῦ Καθηγουμένου τῆς Μονῆς με *ευχαριστίες* πρὸς ὅλους ὅσοι συνέβαλαν στὴν ολοκλήρωση τοῦ τόμου ἀλλὰ καὶ με παράθεση τῶν λόγων γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ μονὴ αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ πραγματοποιήσει τὴν παρούσα ἐκδοσὴ. Ἀκολουθεῖ ἓνα σύντομο εὐλῆπτο, εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα (σσ. 21-23) στὸ ὁποῖο παρουνσιάζεται ἐν ὀλίγοις ἡ προσφορὰ τοῦ τιμωμένου Ἱεράρχῃ στὴν Ὁρθοδοξία καὶ στὸ Γένος. Τὸ σημεῖωμα κλείνει με ἓνα συνοπτικὸ ἀλλὰ μεστό καὶ κατατοπιστικὸ διάγραμμα τῶν περιεχομένων τοῦ τόμου.

Ἡ μελέτη καλύπτει τέσσερις θεματικὲς ἐνότητες οἱ ὁποῖες ἐπιγράφονται ὡς ἐξῆς: *Πορεία ἀσκήσεως, τελειώσεως καὶ ἀγώνων ὀρθοδόξου μαρτυρίας* (σσ. 26-181),